

آیا آیه «ومن عنده علم الكتاب» در باره امام علی (ع) نازل شده؟

جایگاه و مرجعیت علمی اهل بیت علیهم السلام ، به ویژه امیر المؤمنین علیه السلام در قرآن و سنت از مسائلی است که از دیر باز در میان مذاهب اسلامی مطرح بوده و همواره در عرض مرجعیت دینی و سیاسی مورد بحث قرار گرفته است . حال این پرسش به وجود می آید که همان گونه که به پیشوایی و زعامت سیاسی و دینی امیر المومنین علیه السلام در کتاب و سنت تصریح شده است ، آیا جایگاه و شخصیت علمی امیرالمومنین علیه السلام در قرآن نیز بیان شده است ؟

و آیا آیه «قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» در صدد بیان مرجعیت علمی امیر المومنین علیه السلام است ؟ نوشته حاضر به دنبال دریافت پاسخ سؤال بوده تا با بررسی تطبیقی آیه مزبور از نظر مفسرین فریقین مسأله را مورد تحلیل و بررسی قرار داده و جواب کامل پرسش را به دست آوریم ؛ از این رو ضروری است که این مسأله را از دو دیدگاه بررسی کنیم .

الف: دیدگاه شیعه

از نظر شیعه ، اهل بیت علیهم السلام و در رأس آن ها امیرالمؤمنین علیه السلام از موقعیت و جایگاه رفیع علمی و دانش الهی بر خوردار بوده به گونه ای که رسول خدا صلی الله علیه وآله در بیان مرجعیت اهل بیت علیهم السلام فرمودند :

إني تارك فيكم ما إن تمسكتم به لن تضلوا كتاب الله وعترتي .

و در باره جایگاه علمی امیر المومنین علیه السلام تعبیر به ذر شهر علم نموده و فرمود :

أنا مدينة العلم وعلي بابها فمن أراد المدينة فليأت الباب .

من شهر علم هستم وعلي ذر آن است کسی که بخواهد وارد شهر گردد باید از ذر آن وارد گردد .

بدیهی است که این دانش و آگاهی عادی و معمولی نیست که مسبوق به خطا و لغزش باشد ؛ بلکه این معرفت و شناخت الهی است که خداوند برای هدایت و زعامت انسان آن را عنایت نموده است .

لذا نظر دانشوران شیعه بر این است که « من عنده علم الكتاب » از آیات مکی است و منظور از « الكتاب » در این آیه قرآن کریم ، و مصداق واقعی این آیه امیرالمومنین علیه السلام می باشد .

و نیز روایات متعدد و صحیح السندي در منابع فریقین وجود دارد که « من عنده علم الكتاب » را به امیرالمؤمنین علیه السلام تفسیر نموده است ، که اینک به برخی از آن ها اشاره می گردد .

بررسی روایات :

علی بن ابراهیم قمی با سند صحیح از امام صادق علیه السلام نقل می کند :

حدثني أبي عن ابن أبي عمير عن ابن أذينة عن أبي عبد الله عليه السلام قال : الذي عنده علم الكتاب هو أمير المؤمنين عليه السلام .

تفسیر القمی ، ج 1 ، ص 367 .

امام صادق علیه السلام فرمود :

آن کسی که علم کتاب نزد او است ، امیر المومنین علیه السلام می باشد .

محمد بن حسن صفار در بصائرالدرجات با سند صحیح از امام باقر علیه السلام نقل می کند که فرمود مصداق این آیه ما اهل بیت هستیم ، اول و افضل و بهترین ما بعد از پیامبر صلی الله علیه وآله علی علیه السلام است :

حدثنا محمد بن الحسين و يعقوب بن يزيد عن ابن أبي عمير عن يزيد بن معاوية قال قلت لأبي جعفر عليه السلام قل كفى بالله شهيدا بيني وبينكم و من عنده علم الكتاب قال إيانا عنى و على أو لنا و أفضلن و خيرنا بعد النبي صلى الله عليه وآله .

بصائر الدرجات ، ص 236 .

برید بن معاویه می گوید : از امام باقر علیه السلام در باره آیه « بگو خدا و کسی که علم کتاب نزد اوست ، برای گواهی میان من و شما کافی است » سؤال کردم ، فرمود : مقصود ما اهل بیت هستیم و علی بعد از پیغمبر صلی الله علیه و آله اول و افضل و بهترین فرد از خاندان پیامبر است .

شیخ صدوق در کتاب امالی با سند صحیح از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود :

حدثنا محمد بن موسى بن المتوكل قال : حدثنا محمد بن يحيى العطار ، قال : حدثنا أحمد بن محمد بن عيسى ، عن القاسم بن يحيى ، عن جده الحسن بن راشد ، عن عمرو بن مغلس ، عن خلف ، عن عطية العوفي ، عن أبي سعيد الخدري ، قال : سألت رسول الله صلى الله عليه وآله عن قول الله : قال الذي عنده علم من الكتاب . قال : ذاك وصي أخي سليمان بن داود . فقلت له : يا رسول الله ، فقول الله عز وجل : قل كفى بالله شهيدا بيني وبينكم و من عنده علم الكتاب ، قال : ذاك أخي علي بن أبي طالب .

الأمالي ، الشيخ الصدوق ، ص 659 .

ابو سعید خدری می گوید: از رسول خدا راجع به آیه « من عنده علم الكتاب » سؤال کردم ، فرمود : کسی که علمی از کتاب نزد او است او وصی برادرم سلیمان بن داود است . گفتم: ای رسول خدا در آیه ای دیگری خداوند عز و جل می فرماید: « بگو خدا و کسی که علم کتاب نزد اوست ، برای گواهی میان من و شما کافی است »

فرمود: آن کس برادر علی بن ابی طالب است .

البته در این باره روایات زیادی وجود دارد که ما به همین چند روایت بسنده می‌کنیم .

نتیجه :

روایاتی که مفسرین شیعه راجع به مصداق « من عنده علم الكتاب » ذکر کرده اند از نظر سند صحیح و از نظر دلالت قطعی است ؛ بنابر این به این نتیجه می‌رسیم که آیه مزبور ، در صدد بیان جایگاه و موقعیت علمی رفیع امیر المومنین علیه السلام است.

ب: دیدگاه اهل سنت :

مرجعیت علمی اهل بیت علیهم السلام ؛ به ویژه امیر المؤمنین علیه السلام در میان مذاهب اهل سنت ، پوشیده و مخفی نبوده و مورد اعتراف و قبول بزرگان اهل سنت قرار گرفته و روی کرد غالب مفسرین و علمای اهل سنت ، در تفسیر آیه « من عنده علم الكتاب » امیر المومنین علیه السلام است ، و روایات متعددی را ذیل این آیه متذکر می‌شوند که مصداق واقعی آیه ی مزبور را امیر المومنین علیه السلام می‌داند .

اگر چه در بین مفسرین اهل سنت آراء متفاوتی در تفسیر و مصداق این آیه وجود دارد که به موجب آن برخی مصداق این آیه را عبد الله بن سلام و برخی جبرائیل و برخی سلمان فارسی را دانسته اند ؛ اما این رویکرد ها هیچ کدام از دلیل محکم و قطعی بر خوردار نیست و روایاتی که برای تأیید آن آورده اند یا مشکل دلالتی دارد و یا مشکل سندی ؛ ولی همانگونه که اشاره شد برخی از مفسران اهل سنت امیر المومنین علیه السلام را با نقل روایاتی در تفسیر و توضیح آیه به عنوان مصداق واقعی ذکر کرده اند که برای روشن شدن بحث به بعضی از آن روایات اشاره می‌کنم .

بررسی روایات اهل سنت :

ثعلبی در این که منظور از « من عنده علم الكتاب » کیست روایتی را از ابی جعفر علیه السلام ذکر می‌کند که منظور از این آیه امیر المومنین علیه السلام می‌باشد ، در این باره می‌نویسد :

ابن عطاء قال : كنت جالسا مع أبي جعفر في المسجد فرأيت ابن عبد الله بن سلام جالسا في ناحية فقلت لأبي جعفر : زعموا أن الذي عنده علم الكتاب عبد الله بن سلام . فقال : إنما ذلك علي بن أبي طالب عليه السلام عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ.

از ابو جعفر علیه السلام در باره آیه سوال شد که « من عنده علم الكتاب » در این آیه عبدالله بن سلام است ؟ امام باقر علیه السلام فرمود: کسی که علم کتاب نزد او است علی علیه السلام می‌باشد .

تفسیر الثعلبی ، ج 5 ، ص 303 .

حاکم حسکانی در شواهد التنزیل روایتی را نقل کرده است که از مجموع آن استفاده می‌شود که مراد از کسی که علم کتاب نزد او است ، حضرت علی علیه السلام می‌باشد .

حاکم از طریق ابن عباس و محمد حنفیه روایتی را نقل می‌کند به این که آیه ای مزبور « من عنده علم الكتاب » در باره امیرالمؤمنین علیه السلام نازل شده و در این باره می‌نویسد :

عن ابن عباس في قوله تعالى : « ومن عنده علم الكتاب » قال هو علي بن علي طالب . عن ابن الحنفية في قوله تعالى : « ومن عنده علم الكتاب » قال : هو علي بن أبي طالب .

ابن عباس در باره مراد از « من عنده علم الكتاب » سؤال شد گفت : کسی که علم کتاب نزد او است علی علیه السلام است . از ابن حنفیه نیز همین سؤال را پرسیدند در پاسخ گفت « مراد علی است .

عن أبي عبد الله عليه السلام: «أنت المراد بمن عنده علم الكتاب علي بن أبي طالب و أئمة الهدى عليهم السلام»

امام صادق علیه السلام فرمود : مراد از : « من عنده علم الكتاب » علی بن ابی طالب و ائمه هدی علیهم السلام است .

روی برید بن معاویه عن أبي عبد الله عليه السلام أنه قال : « إيانا عنى ، و علي أولنا ، و أفضلنا ، و خيرنا بعد النبي صلى الله عليه و آله و سلم »

برید بن معاویه از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که : منظور از این آیه ما اهل بیت هستیم که اول و افضل ما بعد از پیامبر ، امیرالمومنین علیه السلام می‌باشد . و در ادامه می‌نویسد :

و يؤيد ذلك ما روي عن الشعبي أنه قال : ما أحد أعلم بكتاب الله بعد النبي من علي بن أبي طالب عليه السلام .

مؤید این مطلب نقل سخنی است از شعبی گفت: هیچ کس دانا تر از علی علیه السلام به کتاب خدا بعد از پیامبر صلی الله علیه وآله نیست .

شواهد التنزیل ، الحاکم الحسکانی ، ج 1 ، ص 402 .

ابن جوزی در تفسیر و مصداق « من عنده علم الكتاب » چند نظریه را مطرح می‌کند که در یک نظریه امیرالمؤمنین علیه السلام مصداق این آیه قرار داده شده و گفته است :

أنه علي بن أبي طالب ، قاله ابن الحنفية.

مراد از آیه امیرالمومنین علیه السلام می‌باشد .

وی سپس به سخنان کسانی اشاره دارد که عبدالله بن سلام را مصداق آیه قرار داده اند و در جواب می‌نویسد : چگونه امکان دارد و حال آن که سوره از سوره های نازل شده در مکه است؟.

هو عبد الله بن سلام ؟ قال : و كيف ، و هذه السورة مكية ؟ و أخرج ابن المنذر عن الشعبي قال : ما نزل في عبد الله بن سلام رضي الله عنه شيء من القرآن .

ابن منذر از شعبی نقل می‌کند که گفت: در باره عبد الله سلام چیزی از قرآن نازل نشده است .

ابن الجوزي ، أبو الفرج ، (متوفای 597 هـ) زاد المسیر ، ج 4 ص 16 . و نیز : السیوطی ، جلال الدین ، 849 - 911 هـ ، 1445 - 1505 ، الدر المنثور ، ج 6 ، ص 30 .

سلیمان قندوزی از سعید خدری در تفسیر آیه « من عنده علم الكتاب » روایتی را نقل می کند که مراد از این آیه علی علیه السلام است. وی در این باره می نویسد : عن عطية العوفي عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال : سألت رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عن هذه الآية « الذي عنده علم من الكتاب » قال : ذاك أخي سليمان بن داود عليهما السلام . وسأته عن قوله الله عز وجل « قل كفى بالله شهيدا بيني وبينكم ومن عنده علم الكتاب » قال : ذاك أخي علي بن أبي طالب صاحب المناقب .

ابو سعید خدری می گوید: از رسول خدا را جع به آیه « الذي عنده علم من الكتاب » سؤال کردم ، فرمود : او وصی برادر من سلیمان بن داود بوده است : و از این آیه سؤال کردم: « قل كفى بالله شهيدا بيني وبينكم ومن عنده علم الكتاب » فرمود مقصود از آن برادر من علی بن ابی طالب است .

در روایتی که محمد بن مسلم و ابو حمزه ثمالی و جابر بن یزید از امام باقر علیه السلام نقل کرده اند و همچنین در روایتی از امام کاظم و امام رضا علیهما السلام و از زید بن علی و محمد بن حنفیه و سلمان فارسی و ابو سعید خدری و اسماعیل سدی نقل شده است، همه گفته اند: مقصود از آیه « قل كفى بالله شهيدا بيني وبينكم ومن عنده علم الكتاب » علی بن ابی طالب است.

روی عن محمد بن مسلم وأبي حمزة الثمالي وجابر بن يزيد عن الباقر عليه السلام . وروی علی بن فضال والفضل عن الرضا عليه السلام ، وقد روی عن موسى بن جعفر ، وعن زيد بن علي عليه السلام ، وعن محمد بن الحنفية ، وعن سلمان الفارسي ، وعن أبي سعيد الخدري واسماعيل السدي أنهم قالوا في قوله تعالى : « قل كفى بالله شهيدا بيني وبينكم ومن عنده علم الكتاب » هو علي بن أبي طالب عليه السلام .

بنايغ المودة ، القندوزي ، ج 1 ، ص 307 .

مرجعیت علمی امیر مؤمنان (ع) در روایات :

علاوه بر آنچه گذشت ، روایات دیگری نیز در باره جایگاه علمی امام علی علیه السلام در منابع روایتی اهل سنت و وجود دارد که شاهدهی بر تأیید روایات قبل و تقویت تفسیر آیه « و من عنده علم الكتاب » به امیر المومنین علیه السلام است که به بر خي از این روایات اشاره می گردد :

الف: أنا مدينة العلم و علي بابها ...

حاکم نشابوری از ابن عباس نقل می کند که پیامبر صلی الله علیه وآله فرمود : من شهر علم هستم و علي علیه السلام دروازه آن است و هرکسی که بخواهد وارد این شهر گردد باید از دروازه آن وارد گردد .

سپس حاکم تصریح به صحت این روایت نموده و در این باره می نویسد :

حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب ثنا محمد بن عبد الرحيم الهروي بالرملة ثنا أبو الصلت عبد السلام بن صالح ثنا أبو معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله : « أنا مدينة العلم و علي بابها فمن أراد المدينة فليأت الباب » . هذا حديث صحيح الإسناد و لم يخرجاه و أبو الصلت ثقة مأمون ...

ابن عباس از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند که فرمودند : من شهر علم و دانش هستم و دروازه آن علی است و کسی بخواهد وارد شهر گردد پس باید از دروازه آن وارد گردد . این حدیثی صحیح السند است اما بخاری و مسلم آن را نقل نکرده اند در صورتی که ابو الصلت عبد السلام بن صالح ثقة و مأمون از کذب است .

النيسابوري ، محمد بن عبدالله أبو عبدالله الحاكم (متوفای 405 هـ) ، المستدرک علی الصحیحین ، ناشر : دار الکتب العلمیة ، بیروت - 1411 هـ - 1990 م ، ج 3 ص 126 ، الطبعة : الأولى ، تحقیق : مصطفی عبد القادر عطا .

ابن عبد البر می نویسد : عمر بن خطاب گفته است که علی علیه السلام از همه صحابه در مقام داوری و بیان مقررات الهی آگاه تر و دانا تر است .

قال عمر بن الخطاب: علی أفضنا ...

یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر (متوفای 463 هـ) ، الاستیعاب فی معرفة الأصحاب ، ج 3 ، ص 1102 ، ناشر : دار الجیل ، بیروت ، 1412 ، الطبعة : الأولى ، تحقیق : علی محمد الجاوی.

جوینی روایتی را از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل می کند که حضرت در جمع صحابه فرمودند:

قال صلی الله علیه و سلم فی أصحابه : أفضاهم علی بن ابی طالب علیه السلام أنا مدينة العلم و علي علیه السلام بابها ...

علی از همه ی شما آگاه تر به داوری و قضاوت است . من شهر علم هستم و علی در آن شهر است.

أبو المعالي عبد الملك بن عبد الله بن يوسف الجويني (متوفای 478 هـ) ، كتاب التلخیص فی أصول الفقه ج 3 ، ص 12 ، ناشر دار البشائر الإسلامية بیروت ، 1417 هـ ، 1996 م ، تحقیق : عبد الله جولم النبالي وبشير أحمد العمري .

ب : سلونى عن كتاب الله تعالى

بلا ذری روایتی را از علی علیه السلام نقل می کند که فرمود :

. سلونى عن كتاب الله تعالى فوالله ما من آية إلا وأنا أعلم أليل نزلت أم بنهار أفي سهل أو في جبل .

از کتاب خدا از من سوال کنید . قسم به خدا که هیچ آیه ای وجود ندارد که من آگا هي به آن نداشته باشم چه در شب نازل شده باشد و چه در روز چه در کوه نازل شد ه باشد و چه در سطح .

و از امیر المؤمنین علیه السلام روایت شده است که فرمود :

ابن يونس أخبرنا أبو بكر بن عياش عن نصير عن سليمان الأحمسي عن أبيه قال قال علي عليه السلام : و الله ما نزلت آية إلا و قد علمت فيما نزلت و أين نزلت و على من نزلت إن ربي و هب لي قلبا عقولا و لسانا طلقا .

هیچ آیه ای نازل نشده مگر این که به درستی می دانم چه زمانی نازل شده و در مورد چه کسی نازل گردیده و بدستی پروردگارم قلب فهیم و زبان گویا به من

بخشیده است.

در روایتی که ابو طفیل از علی علیه السلام نقل می کند امیرالمؤمنین علیه السلام فرموده است : سلوئی عن کتاب الله فإنه ليس من آية إلا وقد عرفت بلیل نزلت أم بنهار في سهل أم في جبل .

از من در باره کتاب خدا سؤال کنید بدرستی که آیه ای نیست مگر این که می دانم در شب نازل شده یا در روز ، در کوه نازل شده یا در بیابان . الطبقات الكبرى ، محمد بن سعد بن معین أبو عبدالله البصری الزهری (متوفای 230 هـ) ، ج 2 ، ص 338 . ناشر : دار صادر بیروت .

یحیی بن معین می نویسد :

حدثنا يحيى قال حدثنا سفيان بن عيينة عن يحيى بن سعيد عن سعيد بن المسيب قال ما كان في أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم أحد يقول سلوئی غير علی بن أبي طالب .

از سعید بن مسیب می گوید : هیچ کسی در بین اصحاب پیامبر صلی الله علیه آله نبود که بگوید : از من به پرسید، به جز علی علیه السلام .

تاریخ ابن معین «روایة الدورى» ، یحیی بن معین أبو زکریا (متوفای 233 هـ) ، ج 3 ، ص 143 ، ناشر : مرکز البحث العلمی و إحياء التراث الإسلامی ، مكة المكرمة ، 1399 - 1979 ، الطبعة : الأولى ، تحقیق : تاریخ ابن معین ، روایة الدورى .

یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر (متوفای 463 هـ) ، الاستیعاب فی معرفة الأصحاب ، ج 3 ص 1103 ، ناشر : دار الجیل - بیروت - 1412 ، الطبعة : الأولى ، تحقیق : علی محمد الجاوی .

ابن حنبل نیز روایتی به این مضمون نقل می کند :

حدثنا عبد الله نا عثمان بن أبي شيبة نا سفيان عن يحيى بن سعيد قال أراه عن سعيد قال لم يكن أحد من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم يقول سلوئی الا علی بن أبي طالب .

أحمد بن حنبل أبو عبد الله الشيباني (متوفای 241 هـ) ، فضائل الصحابة ، ج 2 ، ص 646 ، ناشر ، مؤسسة الرسالة ، بیروت ، 140 - 1983 ، الطبعة : الأولى ، تحقیق : وصی الله محمد عباس .

معاویه پس از شنیدن خبر شهادت امیر المؤمنین علیه السلام گفت :

و قال معاوية رضي الله عنه حين بلغه قتل علي رضي الله عنه و الله لقد ذهب العلم و الفقه .

به تحقیق که علم و فقه رفت .

نتیجه گری و جمع بندی نهایی :

با توجه به سخنان و آراء مفسرین اهل سنت در تفسیر آیه ی سوره رعد و روایاتی که ذیل این آیه به آن استدلال و استناد شده است به این نتیجه و جمع بندی نهایی می رسیم که : آیه مزبور در باره امیر المؤمنین علیه السلام نازل شد و به خوبی مرجعیت و جایگاه علمی ، معنوی و سیاسی علی علیه السلام را در بین مسلمانان بعد از رسول صلی الله علیه وآله روشن می کند ، و افزون بر آن شواهدی هم از روایات براین مطلب وجود دارد که رسول خدا صلی الله علیه وآله در مواردی تصریح به جایگاه علمی علی علیه السلام نموده است .

مذهب نبوز